

Historia local e memoria: unha proposta educativa sobre a Segunda República e a Guerra Civil

Sandra Blanco Fernández

Universidade de Santiago de Compostela

Introdución

Non hai dúbida de que tanto a Segunda República como a Guerra Civil Española (GCE, a partir de agora), así como o franquismo, entran dentro do que se ten denominado cuestións socialmente vivas, isto é, aquelas cuestións que na propia sociedade non existe consenso sobre elas, proba disto son os debates parlamentarios, as dificultades para botar a andar unha Lei de Memoria Histórica deficiente, a utilización de certos discursos do medo que proveñen dese momento histórico, como por exemplo, alertar da presenza de comunistas nas institucións. Porén, é preciso que certos tópicos sexan por fin soterrados no esquecemento e moitos outros temas aparezan nos manuais e se transformen en coñecemento para a cidadanía. É preciso desenvolver este traballo desde as institucións educativas e reformular o xeito de abordar estas temáticas onde, os traballos sobre como traer a Historia Recente ás aulas poden verter moitas luces. Porén, é igualmente necesaria a implicación do goberno para impulsar políticas de memoria e rescatar as historias que nunca quixeron ser contadas.

1. Obxectivos

Na seguinte investigación foron propostos os seguintes obxectivos: Coñecer os últimos avances na historiografía sobre a Segunda República e a GCE en canto a memoria histórica e historia local se trata; e ponderar se son posíbeis contidos para un proceso de ensino-aprendizaxe. Tanto a memoria histórica como contido no currículo e a historia local como metodoloxía de aprendizaxe son dúas opcións pouco exploradas nas aulas e que este traballo considéraas útiles para a adquisición de coñecementos significativos. Coñecer os estereotipos e representacións que o alumnado presenta cara esta temática. En todos os temas é preciso este coñecemento, se ben, nas temáticas de historia contemporánea a súa necesidade é aínda maior pola carga ideolóxica que ten e as influencias directas que se plasman na sociedade na cal o

alumnado desenvolve a súa vida. Finalmente, idear unha proposta pedagóxica onde a metodoloxía da historia local estea presente e certas temáticas sexan tratadas.

2. Consideracións ao redor da temática

Este traballo, por unha banda, pretende combater os mitos que sobre a Segunda República e a GCE se ten escrito durante todos estes anos e que aínda aparecen nas explicacións didácticas e, por outra banda, superar un tipo de historia sobre a GCE centrada nos grandes personaxes e acontecementos para dar cabida a unha historia social e desde abaixo coa metodoloxía propia dos traballos de historia local e historia oral.

Os mitos que se pretenden desmontar son a idea de que a Segunda República foi un período de inestabilidade, causa primeira do desencadeamento dunha guerra civil. É certo que a Segunda República tentou transformar varias cousas: a terra, a Igrexa, o exército, a educación, as relacións laborais que non soamente creou moitos e poderosos inimigos senón que ademais varias frustracións na sociedade. Igualmente, como no resto das potencias europeas, salvo Gran Bretaña, o odio cara a democracia liberal aumentaba a favor dos autoritarismos. Con todo, nada disto conduce necesariamente cara unha guerra civil senón que esta comezou porque un golpe de Estado militar non conseguiu o seu obxectivo fundamental, facerse co poder e derrubar a república⁴⁹. Ademais, outro dos mitos que cómpre desmentir sería entender a guerra civil como unha cuestión unicamente inherente ao Estado español sen ter en conta a necesidade do apoio da Italia fascista e a Alemaña nazi ao bando franquista⁵⁰.

Este traballo encádrase na preocupación didáctica por traer ás aulas de secundaria temas sociais conflitivos que en Francia acuñou o nome de *question socielement vives*. As cuestións socialmente vivas son moitas e variadas e van depender directamente do lugar onde se estea impartindo a docencia. Pódense poñer algúns exemplos que van desde os conflitos raciais, xenófobos, unha guerra civil, conflitos de intereses locais e nacionais, o conflito entre memoria e historia, etc. Enténdese que a comunidade educativa debe afrontar estes temas por moi pouco consenso que exista na sociedade e nunca ser evitado por moitas controversias que suscite. Ademais o profesorado debe ser quen de atopar a fórmula onde a neutralidade fiquese superada e o compromiso social do profesorado sexa exposto de maneira honesta unido todo isto a incentivar ao alumnado para que sexa el mesmo quen atope as respostas ás preguntas desde un punto de vista crítico. Hai algunhas cuestións como é a memoria do franquismo que entran dentro desta etiqueta⁵¹.

49 CASANOVA, J. (2007) *República y guerra civil*. Barcelona: Crítica.

50 VIÑAS, A. (2013) *Los mitos del 18 de Julio*. Madrid: Crítica. 48

51 PRATS, J. (2001) *El estudio local como opción didáctica ¿Destruir o explicar la historia?*p. 71-89 en PRATS, J. *Enseñar Historia: notas para una didáctica renovadora*, Junta de Extremadura.

3. Consideracións ao redor da Historia local.

A historia local, como ferramenta que estuda os fenómenos sociais a escala reducida, como a parroquia, o concello ou, ás veces, a provincia, ten sufrido diversos cuestionamentos por parte da comunidade científica outorgándolle unha categoría de historia localista desligada do proceso histórico xeral do que forma parte. Porén, son variados os traballos que a día de hoxe pretenden superar esta asignación, facendo unha historia que matiza e incluso contradí as conclusións xerais e que obriga a corrixilas. Os traballos de historia local responden a varias cuestións: unha delas sería a de colocar no centro do discurso a persoas anónimas, a xente do común; outra delas sería tamén a de retirar certa impunidade do acontecido neses anos, xa que moitas persoas e colectivos que conseguiran que as súas traxectorias fosen contadas en voz baixa, agora aparezan impresas en libros⁵².

Consideramos que o alumnado debe formarse en espazos máis pertinentes, que apunten ao desenvolvemento dun pensamento crítico e que promova a real participación na construción do coñecemento. Desde a proposta de historia local enfócase a aprendizaxe autónoma que conduce á aprendizaxe significativa, onde tanto estudantes como profesorado, establecen novas estratexias pedagóxicas, que evidencian o traballo colaborativo, a introdución de novos recursos e intereses, que fan máis dinámica e resolutiva a práctica académica. O desenvolvemento da historia local é unha proposta que se debe pensar desde o currículo das ciencias sociais, non debe converterse nunha actividade extra-escolar ou nunha serie de tarefas adicionais ao exercicio académico. Precisamente cando revisamos o extenso currículo atopamos un gran baleiro no ámbito local, un descoñecemento polo entorno, pola construción da identidade, polo noso, polo que nos rodea, o inmediato. A todo isto súmase a falta de motivación do alumnado porque non atopan temas de estudo onde se recoñezan os seus intereses e, polo tanto, poucas veces se ven identificados cos temas tratados nas aulas. Desta maneira, as historias locais pretenden que os estudantes traten temas que mobilizan os seus verdadeiros intereses, conseguindo así persoas que promovan autonomamente a súa propia formación. A historia local pódese traballar a través de testemuñas que se atopan nos arquivos, a tradición oral, os lugares, a toponimia, entre outros moitos exemplos, que forman parte dunha experiencia compartida e significativa que relata o espazo social e material fortalecendo a memoria e o sentido de identidade⁵³.

Outra das cuestións ao redor da historia local é que basea a súa interpretación na redución da escala de observación do macro ao micro, do global ao local, desta maneira instálase no espazo recorrible polas persoas do común: converténdose nunha

52 BARRANQUERO, E. (2014) *La Guerra Civil en la Historia Local. Entre la fragmentación, la identificación colectiva y la metodología histórica*. Stud. Hist. Hª. Cont, 32, 145-164.

53 ÁLVAREZ RÍOS, M. (2002) *La historia local: un guión para la puesta en escena de una estrategia didáctica*. Educación y Pedagogía. Medellín: Universidad de Antioquia, Facultad de Educación.

historia que se sitúa no microscópico da sociedade, moitas veces esquecido nos manuais. Como posibles fontes das que pode botar man as historias locais atopámonos: as fontes orais; as fontes escritas como os papeis de familia, os rexistros eclesiásticos, os rexistros notariais, os censos de poboación, etc; as fontes gráficas como os mapas, planos, gravados, fotografías, etc. Tamén outras fontes para o estudo da historia local pode ser a paisaxe urbana, é dicir, a propia cidade, o seu rueiro, os seus monumentos, as súas prazas poden outorgar gran cantidade de información ao alumnado. Ademais trátase dun documento sobre o cal o alumnado manexa as súas propias percepcións e sobre o cal pode apreciar facilmente os conceptos de cambio-continuidade, é dicir, pode experimentar directamente pasear polas mesmas rúas onde transcorre a historia que esteamos estudando.

Non será ata o ano 2000 cando se comece a empregar o termo de “lugar de memoria” no contexto do Estado español impulsado pola aparición do movemento de recuperación da memoria histórica. Deste xeito, o termo de “lugar de memoria” está asociado case exclusivamente ao espazos relacionados coa Guerra Civil e a ditadura franquista. Este termo pódese definir como aqueles espazos cheos de significado e emotividade para unha comunidade. Dentro deste termo podémonos atopar o extenso e variado patrimonio da GCE. No caso de Galiza, non é posíbel atopar dos lugares de batalla, construcións bélicas no territorio xa que non existiu unha guerra con fronte como existiu noutras zonas, porén si que son abundantes os espazos de represión, por exemplo, a illa de San Simón, e concretamente, en Santiago de Compostela, podemos atopar tanto espazos memoriais como lugares de represión⁵⁴.

Con todo isto, queremos chegar á conclusión de que é preciso deslizar o enfoque dos contidos presentados na secundaria, achegándose máis a contidos de proximidade que, a pesar das dificultades que lle outorgan algúns autores, a historia local é ferramenta válida para a súa aproximación.

4. Proposta didáctica

A experiencia didáctica permite traballar o tema das transformacións políticas, sociais e económicas da primeira metade do século XX en Galicia e no Estado Español. A seguinte unidade didáctica baséase no emprego da historia local e da metodoloxía da historia oral para a construción do relato histórico, de tal maneira que o alumando constrúa unha idea do acontecido durante eses anos partindo desde o local cara o global. Ademais o estudo desta unidade didáctica está programado como unha pe-

54 JAÉN, S. (2016) *Visita didáctica por una ciudad con memoria: Jaén, 1939-2015*. Íber Didáctica de las Ciencias Sociales, 83, 66-70.

quena investigación onde se aplica o traballo en grupo e a realización dun roteiro da memoria pola cidade de Santiago de Compostela.

O esquema foi o seguinte. Formáronse seis equipas de máis ou menos cinco alumnos/as cada unha (tres equipas de cinco e tres equipas de catro). Cada grupo debeu desenvolver un dos aspectos escollidos para tratar na unidade sobre a historia local da súa cidade, por exemplo, investigación sobre acontecementos: que ocorre no 36 en Santiago de Compostela? Ou investigación sobre personaxes, quen son As Marías? Ou investigación sobre lugares, que foi a Editorial Nós? Este traballo estará guiado a través da entrega de fontes, pretendendo ser directas a meirande parte delas, por exemplo, debuxos dos presos efectuados por Camilo Díaz Baliño, cartas de presos republicanos, cartelaría de Castelao polo campaña do estatuto, etc.

O material de cada grupo tivo ao seu dispor unha serie de preguntas guía para facilitar a elaboración da exposición. Porque o obxectivo final é que o propio alumnado elabore as presentacións que se desenvolverán durante a saída pola cidade de Santiago de Compostela e que tivo lugar na última sesión. Así, os documentos escollidos para entregar ao alumnado deberán, por unha banda, ser significativos do aspecto a tratar na materia e, por outra banda, ter un espazo específico delimitado na cidade.

Este actividade vai recibir o nome de “Roteiro pola memoria da Compostela do 36” onde os lugares que se visitaron foron os seguintes: As Marías, a praza de Marcial Villamor, a Editorial Nós, o antigo Hotel Suízo, a casa de Díaz Baliño e a Universidade de Químicas.

5. Conclusións.

Por todo o que acabamos de relatar concluímos que os estudos de historia locais permiten todas as posibilidades seguintes:

- Permite que o alumnado entenda que os restos visíbeis ao seu redor xunto con documentos, prensa, etc. son fontes interesantes para a súa aprendizaxe.
- Permite presentar os coñecementos, as habilidades e as técnicas propias do coñecemento e método xeral da investigación sobre o pasado.
- Pode servir para axudar a capacitar ao alumnado para reconstruír feitos e acontecementos que poden iniciais na investigación histórica.
- Posibilita a construción de identidades a partir do rescate da diversidade dos actores, espazos, acontecementos que se atopan no espazo humano territorial.
- Permite levar á conciencia emocións, sentimentos, símbolos e valores que animaron e animan as súas vidas individuais e colectivas.
- Posibilita a sistematización de coñecementos e axuda a ampliar os marcos de acción das experiencias educativas.

- Permite que o alumnado recupere sentidos colectivos en torno á acción política, á solidariedade, ao respecto ao propio.

Experiencias como as da saída, cremos que son clave para poder enlazar a explicación na aula sobre a historia local da cidade e o propio entorno máis próximo creando no alumnado aprendizaxes máis perdurábeis no tempo. Os contidos e a formulación dos mesmos dentro do sistema educativo deste tipo de temáticas ten sufrido unha serie de modificacións e adhesións de novas cuestións, porén, o cambio de paradigma enténdese que sería superior se desde as institucións se propuxese ese outro modelo de entender a memoria.

Esta proposta didáctica entende que esa reformulación de contidos pasaría por incorporar as penas e alegrías da xente do común que viviu aquela época, experiencias que se poden recoller a través da historia local, ademais de colaborar na construción da identidade local grazas a valoración e promoción dos lugares da memoria. Así, este tipo de experiencias poden resultar tamén interesantes se camiñan cara a construción de actividades noutras cidades neste mesmo contexto de Segunda República e Guerra Civil ou, se cadra, a interacción ca cidade pode ser motivo didáctico para explicación doutro tipo de temáticas.

Bibliografía

- ÁLVAREZ RÍOS, M. (2002) *La historia local: un guión para la puesta en escena de una estrategia didáctica*. Educación y Pedagogía. Medellín: Universidad de Antioquia, Facultad de Educación.
- BARRANQUERO, E. (2014) *La Guerra Civil en la Historia Local. Entre la fragmentación, la identificación colectiva y la metodología histórica*. Stud. Hist. Hª. Cont, 32, 145-164.
- CASANOVA, J. (2007) *República y guerra civil*. Barcelona: Crítica.
- JAÉN, S. (2016) *Visita didáctica por una ciudad con memoria: Jaén, 1939-2015*. Íber Didáctica de las Ciencias Sociales, 83, 66-70.
- PRATS, J. (2001) *El estudio local como opción didáctica ¿Destruir o explicar la historia?* p. 71-89 en PRATS, J. *Enseñar Historia: notas para una didáctica renovadora*, Junta de Extremadura.
- VIÑAS, A. (2013) *Los mitos del 18 de Julio*. Madrid: Crítica. 48.